

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ

ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

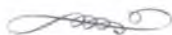
ҚАЗАҚСТАН ЖАЗУШЫЛАР ОДАҒЫ

120
жыл

Қазақ әдебиетінің классигі,
академик М.О. Әуезовтің 120 жылдығына арналған
«М.О. ӘУЕЗОВ ЖӘНЕ ӘЛЕМ ӘДЕБИЕТІ»
атты халықаралық ғылыми-практикалық
конференция

МАТЕРИАЛДАРЫ

27-28 қыркүйек, 2017 жыл

Алматы 2018

**«Мұхтар Әуезов және әлем әдебиеті» атты
Халықаралық ғылыми-практикалық конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ
(27-28 қыркүйек, 2017 жыл)**

Алматы
«Қазақ университеті»
2018

Жалпы редакциясын басқарған филология ғылымдарының
докторы, профессор Әмірхан Әбдиманұлы

Ғылыми редакторлар:

Бисенғали З. – Ғ.К., Темірболат А. Б., Солтанаева Е. М.

«Мұхтар Әуезов және әлем әдебиеті» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары (27-28 қыркүйек, 2017 жыл). – Алматы: Қазақ университеті, 2018. – 204 б.

ISBN 978-601-04-3391-5

Жинаққа Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде 1997 жылдан бері жыл сайын дәстүрлі түрде өткізілетін «М.Әуезов және әлем әдебиеті» атты Халықаралық ғылыми-практикалық конференцияның материалдары енді. Конференцияда жасалған баяндамалар негізінен М.Әуезов шығармашылығының сыр-сипатын, оның жоғарғы және орта мектепте оқытылу жайын, әдебиетті оқыту әдістемесін, қазіргі әдебиеттанудың өзекті мәселелерін қозғайды.

Ғылыми жиын материалдары студенттер мен магистранттарға, ізденушілер мен жас қаламгерлерге, қалың көпшілікке арналған.

ISBN 978-601-04-3391-5

© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2018

Мазмұны

1-секция

Әуезовтің әдеби және ғылыми мұрасы

Әбдиманұлы Ө. Сөз өнерін күдірет тұтқан ғұмыр.....	3
Жақып Б. Мұхтар Әуезовтің «Абай» журналындағы публицистикасы.....	12
Есембеков Т.У. Модернистские мотивы в ранней прозе М.Ауэзова.....	28
Бисенғали З. Қ. «Абай Жолы» және ақын қарасөздері.....	36
Ергөбек Қ. «Абай» романы жарыққа қалай шыққан?.....	56
Сейітжанов З., Оспанова А. Мұхтар Әуезов – ғашықтық жырды зерттеуші.....	72
Құдайбергенов Қ., Құдайбергенова К. Мұхтар Әуезов пен Қалтай Мұхамеджановтың өмірі мен шығармашылығындағы рухани байланыстар.....	78
Орозобекова Ж. К. М.О. Ауэзов жана «Манас» эпосу (эпостон эпос жаратуу).....	84
Рахманова Н.М. Эпопеядағы сапалы буын үні.....	93

2-секция

М.О. Әуезов және әдебиеттанудың өзекті мәселелері

Бұлдыбай А.С., Елемес А. «Эпос Ғөроғлы» и казахские сказители эпоса».....	100
Бұлдыбай А.С., Нүсіпәліқызы А. Ғалымның хаты өлмейді (М.Әуезовтің ғылыми мұралары хақында).....	103
Болатова Г.Ж., Болатова Г.Ж. Пейзаж, портрет және интерьер – ұлттық ерекшелікті көрсету құралдары ретінде.....	111
Қазыбек Г.Қ. Г.Бельгердің аударма теориясына байланысты жазылған мақалаларының құндылығы.....	120
Әбілұлы М. Молақсай жырау.....	126
Жапаркулова К. Алаш арыстарын ақтап алу ісіндегі алыптар.....	134
Аман Қ. О. Бөкейдің «Жылымық» әңгімесі орыс тілінде.....	137

3-секция

Әлем әдебиетінің даму тенденциялары

Дзюба С. Актуальность творчества писателя Мухтара Ауэзова для современной украинской и мировой литературы.....	141
Тілепов Ж.Ж. Туысқан қазақ,қырғыз халықтары әдебиетінің өзекті мәселелерін оқытудағы М. Әуезовтің ғылыми-методикалық таным үлгісі.....	148
Ашимханова С.А. Многомерность художественного времени в пьесе А. Миллера «Часы америки».....	158
Солтанаева Е.М. Тұлға аралық байланыстар – әдеби байланыстардың формасы ретінде.....	164

Ғылыми басылым

**«Мұхтар Әуезов және әлем әдебиеті» атты
Халықаралық ғылыми-практикалық конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ
(27-28 қыркүйек, 2017 жыл)**

ИБ № 11935

Басуға 26.04.2018 жылы қол қойылды. Формат 60x84 ¹/₁₆.

Көлемі 12,8 б. т. Тапсырыс №2123. Таралымы 50 дана.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
«Қазақ университеті» баспа үйі.

Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.

«Қазақ университеті» баспа үйі баспаханасында басылды.

**Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
филология және әлем тілдері
факультетінің деканы,
филология ғылымдарының докторы,
профессор
Өмірхан Әбдиманұы**

СӨЗ ӨНЕРІН ҚҰДІРЕТ ТҮТҚАН ҒҰМЫР

XX ғасырдағы қазақ әдебиетінің классигі, академик-жазушы Мұхтар Омарханұлы Әуезов – қазақ әдебиетінің өркендеуіне өлшеусіз үлес қосқан ұлы тұлға болуымен бірге, қазақ әдебиеті тарихын зерттеуді жолға қойған ғұлама ғалым, жоғары мектеп шәкірттеріне дәріс оқыған ұлағатты ұстаз. Ол 1943 жылдан өмірінің соңына дейін Қазақ мемлекеттік университетінің филология факультеті қазақ әдебиеті кафедрасының профессоры ретінде ұстаздық қызмет етіп, жазушылықпен бірге ұстаз-ғалым ретінде жас ұрпақты тәрбиелеуге зор еңбек сіңірді. Ауыз әдебиеті, әдебиет тарихына қатысты ғылыми маңызы жоғары көптеген еңбектер жазды. КСРО халықтары әдебиетінен, «Қазақ фольклоры», «Абайтану» пәндерінен дәріс оқып, ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізді. Жоғары мектепке арналған «Қазақ әдебиетінің тарихы (Фольклор)» 1том (1950), академик-жазушы С. Мұқановпен бірігіп «Қазақ совет әдебиетінің очеркі» (1957) кітабын шығарды. Орта мектепке арналған оқулықтар жазуға қатысты. Жоғарыда аталған өзі оқыған пәндердің оқу жоспарларын жасап, осынау жалпы курстар мен арнаулы курстарды оқытудың ғылыми-әдістемелік жүйесін жасап шықты. Сонымен бірге қазақ әдебиетінің тарихын зерттеу мен Абайтанудың ғылыми мектебін қалыптастырды.

Мұхтар Омарханұлы Әуезов 1897 жылы 28 қыркүйекте қазіргі Семей облысының Абай ауданында (бұрынғы Шыңғыс болысы) дүниеге келген. Оның атасы Әуез – ақын Абаймен сыйлас, дос-жаран болған адам. Бала Мұхтар атасы Әуездің тәрбиесінде өсіп, сауатын Абайдың қолжазба өлеңдерін оқып, жаттаумен ашқан. Мұхтар – сөз өнерінің құдіретін Абай поэзиясы арқылы ұғынған талант иесі.

Алдымен ауыл мектебінен оқыған Мұхтар, оқуын Семейдегі мұсылман медресесінде жалғастырады. 1908 жылы 11 жасында Семейдегі 5 сыныптық орыс гимназиясына оқуға түседі. Одан соң төрт жылдық мұғалімдер семинариясын бітіреді. Сол жылдары зерек ойлы талапты жас оқуын жақсы оқып, тиянақты білім алуымен қатар орыс, батыс әдебиетін қызыға оқып, мейрін қандыра сусындап, әдебиеттің көркемдік әлеміне тұщына бойлап, өзі де әдеби шығармашылыққа алғашқы талпыныстар жасайды.

1918 жылы ол кейінгі қазақ әдебиетінің классиктерінің бірі Ж. Аймауытовпен бірге «Абай» журналының жарық көруіне елеулі еңбек сіңіреді. Болашақ қазақ әдебиеті классигінің баспасөз бетін көрген тұңғыш «туындысы» «Сарыарқа» газетінде жарық көрген «Адамдық негізі – әйел» атты мақала болса, алғашқы көлемді көркем шығармасы – 1917 жылы жазылған «Еңлік-Кебек» пьесасы. 1922 жылы ол бұл шығарманың драматургиялық көркемдік болмысын жетілдіре өндеп, жаңадан қайта жазып шықты.

Мұхтар Әуезов 1920 жылы Семейдегі «Қазақ тілі» газетінің жауапты редакторы болады. Сол жылы басты мақсаты руханияттық-ағартушылық, әдеби-мәдени іс-шараларды ұйымдастыру болп табылатын «Ес аймақ» қоғамын құрады. Осы «Ес аймақ» қоғамының көркемөнерпаздар үйірмесінің мүшелері Мұханның «Ел ағасы», «Бәйбіше-тоқал», «Еңлік-Кебек» сынды шығармаларының алғашқы қойылымын жүзеге асырушылар.

М. Әуезов 1922 жылы Ташкент мемлекеттік университетінде тыңдаушы болады. 1923 жылы Санкт-Петербург университетіне ауысып, оның филология факультетін 1928 жылы бітіреді. Одан соң, 1930 жылы Ташкенттегі Орта Азия мемлекеттік университеті Шығыс факультетінің аспирантурасын бітіреді.

1930 жылы 17 қыркүйекте алашшыл ұлтшылыдар ұйымының мүшесі деген айып тағылып, қамауға алынған М.Әуезов Ташкентте ұсталып, Алматы түрмесіне қамалады. 1932 жылы 10

мамырда ашық хат жазып, «қателігін» мойындаған жазушы 22 мамырда түрмеден босатылады.

1920-30 жылдар аралығында жас жазушының қаламы қанаттанып, шығармашылық шабыты қуаттана түседі. Жиырма-сыншы жылдары ол көптеген мақалалар жазып, әңгіме және драмалық шығармаларымен таныла бастайды. Оның «Қорғансыздың күні», «Қыр суреттері», «Қыр әңгімелері», «Үйлену», «Сөніп-жану» т.б. әңгімелері 20 жылдарда жазылып, «Сыбанның моласында», «Текшенің бауырайында», «Заман еркесі», «Кім кінәлі» әңгімелері Ташкенттегі «Шолпан», «Сана» журналдарында жарық көреді. Сол жылдары М. Әуезов Семейде «Таң» журналын шығарушылардың бірі болады. Осы журналда жазушының «Жетім», «Барымта», «Кінәшіл бойжеткен», «Қаралы сұлу», «Ескілік көленкесінде» әңгімелері жарияланады.

Оның қазақ әдебиетіндегі соны құбылыс іспетті, озық үлгідегі туындылары ретінде танылатын «Қорғансыздың күні» әңгімесі, «Қараш-қараш оқиғасы» повесі осы жылдары жеке кітап боп басылып шығады. 1930 жылдардан кейінгі қазақ драма театрының әдеби бөлімін басқарған тұстарда «Еңлік-Кебек» пьесасынан кейінгі «Бәйбіше-тоқал», «Қарагөз», тәрізді драмалық шығармалары театр репертуарынан тұрақты орын алды. М. Әуезов драматургиялық шығармаларында «Қарагөз» трагедиясының орны бөлек. Ол – 1926 жылы қазақ театры ашылар тұста драмалық шығармаларға жарияланған бәйгіде бірінші орын алған туынды.

XX ғасырдың отызыншы жылдарынан бастап М. Әуезов бірыңғай кәсіби жазушылықпен айналысып, шығармашылық еңбекке түбегейлі бет бұрады. Ел аралап, жер көріп, ел тарихына, ұлт тағдырына қатысты көптеген зерттеулер жүргізіп, оны өзінің жазушылық еңбегіне шығармашылықпен пайдаланады. Орыс және батыс классикалық әдебиетін зерделей қарастырып, әдеби зерттеулермен айналыса бастайды. Жазушы 1928 жылдың басында «Қилы заман» романын жазып бітіреді. Роман сол жылы Қызылордағы баспадан жарық көреді. Қазақ халқының 1916 жылғы ұлт-азаттық көтерілісінің тарихи шындығы көркем бейнеленген бұл шығарма сол тұста қатты сынға ұшырап, әдеби шығармашылықтың «ақтандағына» айналған-ды. «Қилы заман» содан дәл 44 жылдан кейін кыргыз жазушысы Шыңғыс Айтматовтың қолдауымен, 1972 жылы Мәскеудегі «Новый мир» баспасынан жарық көрді.

30-жылдар М.Әуезов шығармашылығында драматургия жанры үшін жемісті жылдар болды. Олардың ішінде «Түнгі сарын», «Айман-Шолпан», «Тартыс», «Тастүлек», «Қобыланды», «Хан Кене» сынды озық драматургиялық шығармалар бар. Бұл саладағы биік табысқа жетудің негізі жазушының әлем драматургиясын жетік білуінен еді. Ол аударған В.Шекспирдің «Отеллосы» мен «Асауға тұсауы», Н.Гогольдың «Ревизоры», т.б. ең шебер аудармалар ретінде бағаланды. Олар өз кезінде М.Әуезовтың драматург ретінде қалыптасуына зор әсерін тигізгені шындық.

1936 жылы «Қазақ әдебиеті» газетінде «Татьянаның сахарадағы әні» атты әңгімесін жариялаудан кейін, М.Әуезов шығармасындағы Абай дәуірі басталады. Алдымен «Абай» трагедиясы жазылды. Онан соң 15 жыл жазған 4 кітаптан тұратын әлемге әйгілі «Абай жолы» дүниеге келді. «Абай» романына 1949 жылы Сталиндік сыйлық, «Абай жол» эпопеясына 1959 жылы Лениндік сыйлық берілді. Бұл 4 томдық роман-эпопея Қазақ әдебиетінің әлем мойындаған үлкен жеңісі. М.Әуезов 1961 дүниеден озды.

Мұхтар Әуезовтың алғашқы әңгімесі – «Қорғансыздың күні». «Қорғансыздың күні» әңгімесінде зорлықшыл Ақан болыс пен оның атқосшысы Қалтайдың күндерін әрең көріп отырған жетім-жесірге көрсеткен қорлығы мен зорлығы шынайы суреттеледі. Жас қыз Ғазизаға жасалған жан түршігерлік хайуанға тән іс-әрекет уақыт, қоғам шындығының нақты айғағы іспетті көркемдік шешім арқылы ашылған. Замана құрбанына айналған қорғансыздар тақырыбы оның өзге де шығармаларына арқау болды. «Жуандық», «Ескілік көлеңкесі», «Жетім», «Кім кінәлі», т.б. әңгімелерінде қорғансыз жандар тағдыры суреттеледі. М.Әуезов теңсіздікті, әділетсіздікті басты кейіпкерлердің әрекетін, мінез-құлқын көрсету арқылы ғана емес, ішкі жан дүниесіне, психологиялық әлеміне терең бойлау арқылы көркем бейнелей алды.

20-30 жылдары М.Әуезов «Қараш-қараш», «Көксерек», «Қилы заман» повестерін жазды. «Қараш-қараш оқиғасындағы» басты кейіпкер Бақтығұлдың іс-әрекеті, жазушының қорғансыз кейіпкерлерінен мүлде бөлек. Бұрынғы әңгімелердегі қорғансыздар тағдырға көнген, мойын ұсынған жандар болса, Бақтығұл – қарсылықшыл тұлға. Оның мінезі тағдырдың қиындығына қарсы шыққан күрес кезінде қалыптасады. Сәт, Сәлмен сияқты байлардан қорлық көріп, Жарасбай байдан пана таппақ болған

Бактығұл өз кателігін кейін түсінеді. Өйткені олардың бәрі қиянатшыл қоғамның өкілдері еді. Оларды толғандыратын өз малының, өз жанының қамы. Өзге дүние өртеніп кетсе де оларға бәрі бір. Өзгеге жанашырлық көрсету – оларға жат құбылыс. Әуелде сырты күлген Жарасбайдың рақымына сеніп қалған Бактығұл өзін барымташы ретінде ұстаған иесінің сатқындығын көреді. Оның шын бейнесін таниды. Ашынған Бактығұл Жарасбайды атып өлтіріп, кегін алады. Бұл жәй ғана жауыздыққа жауыздық емес, әділеттік жолындағы күреске ұмтылыс, соны танытатын іс-әрекет. Күрес жалғасының белгісі – Бактығұлмен түрмеде бірге жатқан кішкентай баласы Сейіт. Жазушы оны былай білдіреді: «Оқуға ұғымды, ерекше талапты момын қара бала болашақ заманның белгісіз бір жарығына осы абақты ішінде сенген көңілімен күн санап ержетіп келеді».

М.Әуезовтің болған оқиға негізінде жазылған «Қараш-қараш оқиғасы» шығармасы – өмір шындығынан көркемдік шындық туғызатын туынды. Осыған ілесе жазылған «Қилы заман» повесінде 1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліс тақырып етіп алынған. Онда Жетісу өңірінде өткен 1916 жылғы халық көтерілісі шынайылықпен көркем сипатталған.

Осы жылдары М.Әуезов көлемі шағын «Көксерек» повесін жазды. Символдық мәні бар бұл туындысында жазушы адам мен табиғат арасындағы байланыстың болмысына бойлап, сан қатпарлы ғажабы мол құбылыстың құпиясын ашуды мақсат тұтады. Адам мен табиғат арасындағы өзара қарым-қатынас адамгершіліктің жұмбақ иірімдерін психологиялық дәлдікпен шешуге мүмкіндік туғызады. Бұл қазақ әдебиетіндегі тың тақырып еді. Қоғам қатыгездігі мен адам қатыгездігі мұнда өзгеше бір символдық мәнге ие болған. Бала Құрмаш пен Көксерек тағдырындағы ұқсастық осыны меңзейді. Мейірім мен қатыгездік күресі шығарманың негізгі арқауы. Дала тағысы Көксерек қатыгездікке қатыгездікпен жауап береді. Мұнда Дж. Лондонның «Ақ азу» атты шығармасының сарыны бар. Бірақ «Көксерек» – таза қазақ өмір-танымын танытатын шығарма. Және ол өмір шындығынан ойып алынып, аса ірі білгірлік танымынан туған, асқан шеберлікпен, көркем суреткерлікпен жазылған.

«Көксерек» – М.Әуезов шығармашылық болмысының терең, суреткерлік табиғатының жұмбақ сырлы, көркемдік әлемінің мол қатпарлы екендігінің нақты айғағы.

М.Әуезов барлығы 32 пьеса жазған. Олардың ішінен екі шығарманы ерекше атауға болады. М.Әуезовтің драматург ретіндегі дарынын танытқан да, оның классикалық дүниесі ретінде мәңгілік мұрасы болып сақталатын да – «Еңлік-Кебек». «Еңлік-Кебек» – қазақ драматургиясының маңдай алды туындысы.

«Еңлік-Кебек» Семей өңіріндегі Шыңғыстауда XVIII ғасырда орын алған тарихи оқиға негізінде жазылған. Кебек пен Еңлік бір-бірін сүйеді. Бірақ Еңлікті бұрын басқа біреуге атастырып қойған. Екі жас Шыңғыстауға қашып паналайды. Ру басшылары оларды іздеп табады. Екі жасты ат құйрығына байлап өлтіреді. Артында кішкене сәби қалады. Бұл – тарихи шындық. Пьесада осы оқиға негізге алынады.

Бірін-бірі сүйген екі жастың еркіндік іс-әрекетін жақтырмаған екі рудың билеушілері олардың тағдырын дауға салады. Билер ата салтты бұзған екі жасты өлім жазасына кеседі. Автордың көркемдік қиялынан туған кейіпкерлер – сұлу қызға ессіз ғашық аңғал батыр Есен, Еңлік тілектесі – қойшы бала Жамал және т.б. Олардың әрқайсысы өз орнын тауып тұрған образдар. Бірі елдің ер Кебекке және ар намысын жоғары ұстаған Еңлікке деген жанашырлығы, енді бірі оларға деген қарсылығы арқылы өздерін-өздері айқындап отырады. XX ғасырдың басында пайда болып, әлі орныға қоймаған жанрда жазылған бұл шығарма – М.Әуезовтің тыңға түрен салған шығармашылық ізденісі.

Ескі әдет-ғұрыптың құрбаны Қарагөз тағдыры – драматургтің «Қарагөз» трагедиясына арқау болған. Сонымен бірге шығармада өнер адамының еркін өмір сүре алмай, арманда өткен тағдыры, кер заманның әділетсіздігімен арпалысы көрестілген. Пьесадағы сүйгеніме қосыла алмай, дертке шалдыққан Қарагөз, өнеріне өріс таппай, сүйгенінен айрылған Сырым трагедиясы кімді болсын бей-жай қалдыра алмайды. Көркем тіл, жан тербетер нәзік лиризм пьесаның өн бойына өзгеше жылылық береді.

М.Әуезовтің «Абай жолы» роман-эпопеясы – әлемдік сөз өнеріне қосылған асыл мұра. Өзінің шығармашылық ғұмырының ширек ғасырын арнаған бұл ұлы туындысын жазушы көп ізденіс, терең зерттеу, ұзақ дайындықтан кейін жазды. Яғни М.Әуезов Абайға бүкіл ғұмырын арнады десе болғандай. Қазақтың ұлы ғалымы Қаныш Сәтбаевтың сөзімен айтқанда, «жарты ғасырлық қазақ өмірінің энциклопедиясын жасап шықты» деуге болады.

Роман-эпопея Абай жайлы болғанымен, ол бүкіл казак қоғамының жарты ғасырлық даму жолымен бірлікте алынып көрсетіледі. Кең құлашты суреткер Абайдың өсу жолы арқылы ұлтымыздың рухани өсу жолын көз алдымыздан өткізеді. Абайдың азамат, ақын, ел тұтқасы биігіне көтерілуі қоғамның дамуымен қатар өріледі. Төрт томдық эпопеяның әр тарауы Абай өмірінің әр кезеңін суреттейді. Жас Абай, ақын Абай, аға Абай, дана Абай! Міне, Абай образы осылай күрделене түседі.

Бірінші кітап бала Абай, жас Абайдың адамдық, адамгершілік, ақындық негізінің қалануын ашады. Ол – өскен орта, ұлттық тәрбие, өмірдің ащы-тұщысын көргенінен, көңіліне түйгендерінен қалыптасады. Елге билігін жүзеге асыруда қатыгездік танытатын әке қаталдығын өз жүрегінен алыстатуы, әже мен ана мейірімінің шуағы, Тоғжан сезімінің бүкіл ғұмырына дәру болар тазалығы – бәрі-бәрі тоғыса келіп, Абайды, азамат, ақын ретінде қалыптасуға алып келеді.

Екінші кітапта біз ақын Абайды, өз поэзиясымен адамгершілік рухын себуге арнаған азамат Абайды танимыз. Бұған айрықша әсер еткен өз халқын терең тануы және өзге жұртта бар озық үлгіден үйрене отырып, оны өнеге етіп інашуы.

Үшінші, төртінші кітаптардан қоршаған ортаның келеңсіздігімен, адамдықты алға қойған ұлы мұратына кедергі келтірмек болған дұшпандарымен күрескен қайраткер, ақын, дана Абайды танимыз. Абай – дәуір тұлғасы, оның өмір жолы – дәуір айнасы. XIX ғасырдың соңғы ширегіндегі казак қоғамының бүкіл тыныс-тіршілігі ұлы данышпанның өмірімен өзектес алып көрсетіледі. Оның танымы, терең ой-пікірі, ұлтын өрге сүйреген сана-сезімі, көңіл-күйі дәуір келбетімен ұштастырыла суреттеледі. Азамат Абай – ұлт даналығының, ақын Абай – ұлт рухының жемісі. Осының бәрін ірлікте алып, көркемдік келісімін тапқан Мұхтар Әуезов – мәңгілікке жалғасқан рухани биіктік өлшемі.

«Абай жолында» сан алуан образдардың бай ғалереясы жасалған. Қазак қоғамының XIX ғасырдың екінші жартысында өмір сүрген түрлі әлеуметтік топтардан шыққан типтік бейнелер мен түрлі характерлер бар мұнда.

Романның басты кейіпкері, орталық тұлға – ұлы Абай. Абай өмір жолы күнделікті тіршілікпен, шектелін қала алмайды. Ол жол – өсу, даму жолдары. Ойшыл ақынның ой-сана өрісінің өсу жолы. Ол жалаң ғана баяндалып қоймай, кейіпкердің жан дүниесіне, ішкі сезім иірімдеріне, мінез-құлық астарына бойлау

аркылы акынның көркем образы жасалады. Акын болғандықтан да, романда Абайдың ішкі толғанысы, көңіл күйі, шабытты шақтағы тебіренісі кеңірек көрініс табады.

Абай танымы – өзгеше таным. Ол айналадағы қоғамдық өмірге, құбылмалы өмір құбылыстарына акындық сезіммен қарайды, азаматтық көзбен таниды. Сондықтан да ол қашанда халықпен бірге. Ұлтының бүкіл қайғы-мұңы мен қасіреті Абай жүрегіне батады. Акынды толғантқан жай – халқын отар халдегі қасіреттен құтқару жолы. Абайдың ұлылық тұлғасы осыдан бастау алады.

Халықтың Абайға деген сүйіспеншілігі нақты көрсетіледі. Оның досы Ербол, қарт Дәркембай, әжет Базаралы – Абай қадір тұтқан халық өкілі. Олар Абай тұлғасымен әр қиырдан тоғысады. Ербол – Абайдың жастан өскен досы, ақылшысы, сырласы. «Мұндасарға бұл қазақтан жан таппаған» Абайдың қарапайым халықтан тапқан данагөйі – Дәркембай. Бұлар Абайдың халқымен тығыз байланысының, халық қамқоры ретіндегі азаматтығының куәсі.

Абайдың ел азаматына еткен ықпалы Базаралы сияқты батыр мінез азаматтарға еткен әсері арқылы анықталады. Дала көкжалы бойындағы, мінез-құлқындағы артық-кем тұсты жөнге салушы, ақыл-кеңес беруші Абай. Сол арқылы оның данагөйлік қыры ашыла түседі.

Шығарманың көп бөлігінде Абайдың акын болып қалыптасуы суреттеледі. Абай ақындығының өнеге алар, өріс кеңейтер үш тұғырлы тірегі – ұлттық сөз өнерінің, шығыс поэзиясының, орыс-батыс әдебиетінің әсері терең ашылады. Романда Абайдың ақындығы мен сазгерлігі, азаматтығы мен күрескер қайраткерлігі біте қайнасып, біртұтас бүтіндік тапқан. Абай тұлғасының дем берер қуаты – акынның сенер үміті – халық.

Романда кездесетін өзге де образдар мен бейнелер өзіне тән ерекшеліктерімен көрінеді. Ол туралы Ғабит Мүсірепов былай дейді: «Сүйіндік – жалтақ, Байдалы табанды, қырыс адам. Бөжей сыр бермес. Қаратай – жеңген топтың қасында. Майбасар, Жұмағұл, Тәкежан, Қамысбайлар – патша үкіметінің жасаған болыстығының маңында болатын мансапқорлар. Зере – ел анасы, Ұлжан – соның жалғасы. Бұлардың бәрінің жиынтығы, сақасы сияқты Құнанбай – сонша сұм, сонша аруақты, сонша бір кесек образ. Құнанбай – елдің ескі ойы болса, Абай елдің алысты болжай алған, ілгері сүйреген ойы». Бұны өте дәл айтылған, әр кейіпкердің қысқа сипаттамасы деуге болады.

Романдағы шебер жасалған аса күрделі образдың бірі – Құнанбай бейнесі. Ол – өмір танымы мол, дала саясатының әдіс-айласын терең меңгерген, билік тізгінін қолдан шығармау үшін нендей қатыгездікке болса да бара алатын, айлакер де қатал жан. Құнанбай – тағдыр соққысын тайсалмай қарсы алатын батыл да батыр бейне. Ол заманының өтіп бара жатқанын жақсы біледі, біле тұра, ашына айқасқа шығады. Елді құнанбайша билесін деп билікті Абайға ұстатпақ ниеті – Құнанбайдың әріден ойлайтын ақылды адам екендігінің белгісі.

Құнанбай жолының жеңілуі – Абай жолының нұрлылығын танытады. Романда Құнанбайдың құлдырау, Абайдың өрлеу жолы толық ашылған. Мұны кезінде Ғ.Мүсірепов дәл басып тауып айтқан еді: («Қайтқанда», «Қат-қабатта», «Шытырманда», «Бел-белесте», «Өрде», «Қияда» деген әр бөлімнің аттарын бір-біріне жалғап, бір саты етсең, өрге шығып келе жатқан Абайдың жолы, сонымен бірге аяғынан басына қарай оқысаң, бұл жоғарыдан ылдилап келе жатқан Құнанбайдың жолы болып шығады. Сонда Абайдың жолы – «қайтқанда, қат-қабатта, шытырманда, бел-белесте, өрде, қиядан болып шығады да, Құнанбайдың жолы – «қияда, өрде, бел-белесте, шытырманда, қат-қабатта, қайтқанда болады. Бірі – көтерілу, бірі – түсу, төмендеу жолы, үшіншіден, бұл – Құнанбай тобының да, Абай тобының да жолы».

Роман-эпопея өз бойына роман жанрының барлық қасиетін үйлестірген өте көлемді шығарма. Мұнда психологиялық, әлеуметтік, философиялық, т.б. роман жанрының белгілері көрініс тапқан. Роман кейіпкерлері – көп қырлы. Мазмұны – кең көлемді.

Романның тілі де аса бай. Дәуір тынысын нақты жеткізу мақсатында автор бай тілдік материалды қолданысқа енгізген. Ағып тұрған шешендік те, жоғары пафостағы өрт-жалын монолог та, ұстайтын жерін аңдып баққан сөз сайыс та мұнда жетерлік.

Әр кейіпкердің, әр топтың өзіндік сөйлеу мәнері, сөз саптасы ерекшеленіп-ақ тұрады. Құнанбай тобының сөзі – тақпақты үрдістегі, өткір тартысқа бейім, сан ғасырлар бойы қалыптасқан дәстүрлі шешендік үлгідегі сөз. Ал Дәрмен, Мағауия, Кәкітай сынды жастардың өрелі мәндегі, жоғары мәдениетке бейімделген сөйлеу мәнері жаңашыл лебімен ерекшеленеді. Бұл – Абай мектебінен нәр алған тағылым жемісі. Романда адамның көңіл-күйімен астасқан табиғаттың естен кетпес керемет те әсем суреті

молынан орын алған. Бұл жазушының суреткерлік шеберлігінің күдіретінен жаралған сұлу өрнектер.

Жалпы, «Абай жолы» роман-эпопеясы – қазақ әдебиетінің ғана емес, әлемдік әдебиеттің де үздік туындысы. Ол қашанда, қай кезеңде болсын классикалық шығарма болып қала береді.

Ұлы жазушының шығармашылық өмір жолын түйіндей келе айтарымыз, Мұхтар Омарханұлы Әуезов – өз шығармаларының көркемдік әлемімен қазақ әдебиетінің «алтын ғасырына» баланған тұтас дәуір сөз өнерінің күдіретін асқақтатқан творчестволық тұлға. Ал оның шығармашылық мұрасы – қазақ әдебиетін әлемдік руханият кеңістігінің төріне оздырған ұлы туындылар.

**Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ ректорының кеңесшісі,
ҚР ҰҒА корреспондент мүшесі,
филология ғылымдарының докторы,
профессор Бауыржан Жақып**

МҰХТАР ӘУЕЗОВТІҢ «АБАЙ» ЖУРНАЛЫНДАҒЫ ПУБЛИЦИСТИКАСЫ

Семей қаласында 1918-1919 жылдары Уақ қарыз серіктігінің қаржысымен шыққан “Абай” қоғамдық – әдеби журналында да Мұхтар Әуезовтің бірталай публицистік мақалалары басылды. Бұл журналды шығарушы тұңғыш бастамашылар – Жүсіпбек Аймауытов пен Мұхтар Әуезов болды. Профессор Б.Кенжебаев басылым туралы: “Абай” – журналы 1918 жылы февраль айынан сол жылдың октябрь айына дейін Алаш (Семей) қаласында шығып тұрды. Барлығы 11 саны шықты. Алашордашылардың орталық журналы болды” – деген пікір айтты. Кейіннен бұл басылымның 12-ші нөмірі де табылды. “Абай” журналының ұстанған бағыты – басылымның алғашқы нөмірінде жарияланған “Журнал туралы” бас мақаладан айқын білінеді. Оны жазған журнал редакторы Жүсіпбек Аймауытұлы былай дейді: